

Citation:

H.J. Pos, Levensbericht Tj. de Boer, in:
Jaarboek, 1945-1946, Amsterdam, pp. 215-220

Tj. de Boer
(28 Mei 1866—10 Januari 1942)

HERDENKING

VAN

TJ. DE BOER

(28 Mei 1866—10 Jan. 1942)

Tjitze de Boer werd op 28 Mei 1866 te Wirdum geboren en is overleden te den Haag op 10 Jan. 1942. Hij bezocht de School met de Bijbel en was daarna werkzaam in het veehoudersbedrijf zijner ouders. Op zeventienjarige leeftijd ontwaakte in hem de begeerte om predikant te worden. Hij ging naar Kampen, waar hij zeer snelle vorderingen maakte in de voorbereidende klassen en aan de toenmalige Theologische School. Hij legde het theologisch candidaatsexamen A af en trad in enige kerken in Friesland op. Op aandrang van prof. *H. Bavinck* vertrok hij naar Bonn om semitische talen te studeren. De beantwoording van een academische prijsvraag op kerkhistorisch terrein ontving aldaar een bekroning. Inmiddels had *de Boer* besloten de theologische studie te laten varen en zijn Oosterse studiën te Straatsburg onder *Nöldeke* voort te zetten. Volgens een overlevering, die op *Snouck Hurgronje* teruggaat noemden *Nöldeke* en *Windelband* beide hem hun beste leerling. Zijn promotie bij *Nöldeke* in 1893 had tot onderwerp: Die Ewigkeit der Welt bei Al Ghazzālī und Ibn Roschd. Het was een onderdeel van zijn een jaar later verschenen studie: Die Widersprüche der Philosophie nach Al Ghazzālī und ihr Ausgleich durch Ibn Roschd. In het ouderlijk huis teruggekeerd was *de Boer* werkzaam als bibliothecaris van het Friesch Genootschap en conservator aan het Fr. museum te Leeuwarden. Een aanbieding voor een professoraat aan de Arabische hogeschool in Brits-Indië werd door hem niet aanvaard. In 1897 werd hij conservator aan de universiteitsbibliotheek te Groningen, waar hij in nauwer contact met *Heymans* trad ter verdieping van zijn psychologische studies. In

1904 werd hij onderbibliothecaris der Koninklijke en in 1906 volgde zijn benoeming tot hoogleraar aan de universiteit van Amsterdam, waar hij geschiedenis der wijsbegeerte, logica, metaphysica en psychologie heeft gedoceerd. Zijn inaugurele rede handelde over: Nietzsche en de wetenschap. Zijn hoofdwerk is *Geschichte der Philosophie im Islām*, Stuttgart 1901, dat in het Engels, Frans, Arabisch en Hindūstānī vertaald is, met herdrukken in deze talen. Het boekje in de V.U.B. over: *De wijsbegeerte in den Islam* is er een verkorte bewerking van. In 1929 verscheen de vertaling met uitvoerige inleiding van *Dewey*, *School en Maatschappij*, in 1934 de studie over *Amerikaansche Denkers* (V.U.B., Haarlem). Een groot aantal bijdragen tot tijdschriften, encyclopaedieën en verzamelingen heeft *de Boer* geleverd. Jaren lang was hij redacteur van *De Beweging*. In deze afdeling der Akademie, waarvan hij sedert 1919 lid was, heeft hij in 1920 over de *Medicina mentis* van den arts Rāzī en in 1927 over Maimonides en Spinoza gehandeld. Op enkele van deze geschriften wil ik nader ingaan, niet zozeer om er de wetenschappelijke verdienste van te bepalen — voor het hoofdgebied waarop *de Boer* zich bewoog ben ik onbevoegd — dan wel om er de geestelijke grondvorm van den denker, die achter de historische onderwerpen — andere heeft hij niet behandeld — schuil ging, uit naar voren te halen en te trachten, de innerlijke aantrekking die hem naar de Arabische en later naar de Amerikaanse denkers dreef in onderlinge samenhang te begrijpen. Aan het slot van het werk over *Die Widersprüche* verontschuldigt de schrijver zich, terwijl hij dank betuigt aan zijn leermeesters *Nöldeke* en *Windelband*, over „diese Arbeit, die so gar nicht philologisch aussieht” (bl. 114). En inderdaad, binnen het bestek van een zuiver historisch-philologisch onderzoek heeft hij zich reeds toen niet gehouden. Immers telkens wordt bij de uitlegging van de speculaties der Arabische denkers de latere filosofie te pas gebracht en het is even verrassend als leerzaam, te zien, hoe *Ghazzālī* reeds gewaagt van de idealiteit der ruimte, een aan de Grieken nog onbekend gezichtspunt, dat men zou menen vóór *Kant* en zeker zo vroeg niet te vinden. Bij de bestrijding van de eenheid

van het zelfbewustzijn door *Ghazzālī* wordt in een voetnoot *Herbarts* analoge argumentatie geciteerd en uitgeroepen: Alles schon dagewesen, aber eine Lust ist es doch, Gedanken keimen und wachsen zu sehen! (59). Typerend is ook, dat de tegenstelling tussen *Ibn Roschd* en *Ghazzālī* met het rustig naar binnen gekeerd zelfbewustzijn van *Descartes* en het stuwende denken van een *Fichte* en *Schiller* wordt vergeleken, met kennelijke voorkeur voor het laatste. Persoonlijke sympathie voor het praktisch idealisme van *Kant*, *Schiller*, *Fichte* spreekt uit de opmerking, dat de religie in potentie bevat wat in de praktische filosofie tot werkelijkheid wordt (70). *Ghazzālī's* Godsbegrip wordt in verband gebracht met de sterke wilsnatuur van zijn drager, een gezichtspunt dat aan de moderne psychologie eigen is. Bij de bespreking van *Ghazzālī's* causaliteitsbegrip valt nieuw licht op de kritiek van *Hume*: wanneer deze zegt, dat het verband tussen oorzaak en gevolg voor onze waarneming aanwezig, maar voor ons verstand onbegrijpelijk is, heeft hij een voorlooper in den Arabischen denker, die leert, dat de almacht van God willekeurige causale verbanden schept, die alleen bestendig zijn, zolang God ze toelaat, maar niet noodzakelijk in absolute zin: deze metafysische sfeer is het prototype van *Hume's* psychologische sceptis. *Ibn Roschd* is een beschouwelijk filosoof, *Ghazzālī* een bezielde. Het is niet de geleerde historicus, maar de stellingnemende denker *de Boer*, die op den eerstgenoemde doelend, uitroept: Hoe vervelend ware de tragicomedie van het bestaan, indien het theoretische, zichzelf denkende ik, de enige speler op het wereldtoneel was, om zonder toeschouwers alleen zichzelf voor zichzelf te kunnen spelen! Zie ik wel, dan biedt de voorkeur, die *de Boer* in zijn jeugd reeds toonde voor het type van den strevendenden denker, bij wien bezieling en drang tot handelen niet door zuivere bespiegeling worden uitgedoofd, de sleutel, die de overgang van zijn belangstelling tot de Amerikaanse filosofie toegankelijk maakt. *Ibn Roschd* was voor hem het type van den absolutist, die de eeuwige waarheid denkt te bezitten en geen oog heeft voor een zoeken, dat telkens naar gelang van de omstandigheden in andere richting gaat. Ditzelfde verzadigde absolutisme schijnt hij

nog op het oog te hebben, wanneer hij in 1934 aan het slot van zijn boek over de Amerikaanse denkers schrijft: filosofen, die aannemen, dat het wezen aller werkelijkheid boven tijd en verandering verheven is, valt het moeilijk de geschiedenis der wijsbegeerte anders te beschouwen dan als een kabinet van rariteiten.

Toch is de Arabische filosofie *de Boer's* lievelingsstudie gebleven. Naast zijn werk over de wijsbegeerte in de Islam, dat volgens prof. *J. H. Kramers* het tot nu toe volledigste en steeds geraadpleegde handboek is, vermeld ik de artikelen over Atomic theory, Ethics and morality, Philosophy, Soul, steeds in verband met de Islam, die in de Encyclopedia of Religion and Ethics verschenen en de bijdragen tot de Enzyklopädie des Islam, na zijn emeritaat als hoogleeraar in 1931, geschreven. In de beide bovengenoemde Akademieverhandelingen toont *de Boer* zich een scherpzinnig bestrijder van *Leon Roth's* stelling, als zou *Spinoza* geheel van *Maimonides* afhangen; die over *Rāzī* laat diens afhankelijkheid ten opzichte van Platoonse en Stoïsche wijsheid zien.

Het boekje over de Amerikaanse denkers verscheen in 1934. Lang voorbereid was het door artikelen in het Tijdschrift voor Wijsbegeerte, waarvan het eerste, over het pragmatisme, van 1913 is. De auteur toont aldaar een open oog te hebben voor de nieuwe stroming, die hem in vele opzichten sympathiek is. Met echt-Nederlandse nuchterheid en werkelijkheidszin verklaart hij „Altijd weer, met name in Duitsland, komen er waarheidstheorieën op, die onze wetenschappelijke stellingen als transcendent, d.i. onafhankelijk van enig menselijk bewustzijn, in de lucht doen zweven”. Hoe was hij hiermee zijn tijd vooruit, immers hoe velen van ons zijn in die transcendente theorie gevangen gebleven. Toch was *de Boer* ook niet de man, om met de nieuwe stroming volledig mee te gaan. Zijn geest stond open, maar bleef kritisch. Hij was te nuchter, zowel voor de Duitse abstractheden als voor het nuttigheidsdenken der Amerikanen. Want ook de herleiding der kennis tot het handelen miskent de volle waarheid. Het kennen is een reële, geen transcendente aangelegenheid, waarin het psychologische en het transcendentaallogische aspect moeten onderscheiden

worden, maar niet gescheiden. Er is in alle kennen een betrekking tot het handelen, zeker. Maar er is ook een zuivere kennisdrang, die noch transcendent noch pragmatistisch kan worden verklaard. Het pragmatisme, zo wordt met fijn begrip voor nuancering opgemerkt, miskent de spontane kennisdrang van een kind, dat zich richt op de wereld om hem heen. Hier is een lust aan het kennen óm het kennen, die in geen pragmatisch schema past en van een idealiteit getuigt midden in het concrete menselijke. — Een ander aspect van *de Boer's* op Amerika gerichte belangstelling is zijn boek over *Dewey* als wijsgeer en opvoedkundige, dat in 1929 in de serie *Bekende Paedagogen* verscheen. Het is opgedragen aan de leerlingen uit Zuid-Afrika, die de colleges over deze onderwerpen volgden en van wie er één, *L. M. A. N. van Schalkwijk* in 1920 aan de universiteit van Amsterdam was gepromoveerd over *De sociale paedagogiek van John Dewey* en haar grondslag. In het Voorbericht erkent *de Boer* met de eerbied voor de werkelijkheid, die hem steeds kenmerkt, dat het peil van het onderwijs, wat het zuiver theoretische betreft, ten onzent gemiddeld hoger staat dan dat in Amerika. Toch heeft hij ook onze zwakke zijden doorzien, ons intellectualisme en daarmee verband houdend theoretiserend geharrewar over beginselen, waardoor vruchtbare mogelijkheden tot samenwerking worden gesmoord, immers hij zegt: „Maar het komt mij toch voor, dat het nuttig zou kunnen zijn, kennis te maken of de kennismaking te hernieuwen met de denkbeelden van een man, die overal ernstig zoekt naar een evenwicht van theorie en practijk, en die, waar men elkaar met theorieën bestrijdt, in de practijk van het leven de verzoening tracht te vinden”. De belangstelling voor paedagogische vraagstukken kan uiteraard nooit zuiver theoretisch zijn. En zeker was ze dit niet bij een man, die, onder het masker van een stil en eenzaam geleerde, in waarheid een warm voelend mens was, die hoge waarde hechtte aan de verhouding tot den medemens, al deed hij dat weinig openlijk blijken. Onder de titels van zijn talrijke tijdschrift-artikelen zijn er enige over armenzorg en het staat vast, dat de schrijver ervan zich met dat onderwerp niet enkel bespiegelend

heeft beziggehouden. Zijn stille filantropie is een menselijke trek, die past in het beeld van een denker, wiens devies zowel het bene vixit bene qui latuit als het bene agere et laetari kon zijn. De indruk, die enige weinige ontmoetingen bij mij gevestigd hebben, was die van een denker, die tot een zo grote bescheidenheid neigde, dat elk absolutisme hem tegen stond. Een door historische studies versterkte trek tot skepsis ging samen met sterke psychologisch-menskundige belangstelling, kritische onzekerheid in metafysisch kwam tot rust in een karakter, in een gezindheid, die geloofde in de wetenschap en in den medemens.

Als geleerde zal *Tj. de Boer* voortleven door zijn meesterlijke bijdragen tot de geschiedenis der filosofie. Zijn reserve tegenover het Duitse en zijn geopend staan voor het Angelsaksische denken verlenen aan zijn werk een actualiteit, groter dan tijdens zijn leven kon worden erkend. Vrienden en leerlingen zullen hem steeds gedenken als een man, die niet zichzelf zocht, maar de waarheid. Wel ligt tussen de tijd, waarop hij heenging en die, waarin wij nu leven, een scherpe overgang. Veel meer dan vroeger voelt de beoefenaar der wetenschap zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid. In een ontwrichte samenleving is minder gelegenheid en lust tot zuivere wetenschap dan voorheen. Maar de noodzakelijkheid om de gemeenschap te dienen anders dan door zuivere wetenschap heeft dit bedenkelijke, dat ons leven daardoor verdeeld geraakt. De uit die innerlijke tweespalt voortkomende malaise kan soms doen opzien naar de mandarijnen der wetenschap, waartoe ook de man behoord heeft, die ik u kortelijk geschetst heb. Niet alleen wat hij als mens geweest is voor wie hem kenden, maar ook het feit, dat hij een type van geleerden vertegenwoordigt, dat in ons geteisterd vaderland al te schaars dreigt te worden en het werk dat daarvan getuigt verlenen hem aanspraak op onze blijvende eerbiedige gedachtenis.

H. J. POS.

